

Seoska modernizacija i tranzicija

Milan Župančić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK U suvremenom svijetu seoska područja prolaze kroz dramatične promjene, pretežno u znaku nazadovanja praćenog mnogim teškoćama uklapanja u dominirajuće trendove modernoga društva. Takva iskustva pogađaju ruris općenito, ali su snažno prisutna i u tzv. tranzicijskim zemljama srednje i istočne Europe. Navedeno vrijedi i za hrvatsko selo, iako je ono imalo drugačija razvojna kretanja u odnosu na "klasične" tranzicijske zemlje. Propitivanje nekih relacija i specifičnosti hrvatskoga sela i drugih tranzicijskih zemalja jedna je od problemskih okosnica ovoga članka.

Ključne riječi: sociologija sela, ruralni razvitak, modernizacija, tranzicija

Primljeno: 15. prosinca 1998.

1. Uvod

Seoska područja i problemi ruralnog razvitka u novije vrijeme postaju jednom od češćih tema znanstvenoistraživačkih rasprava, predmet pozornosti teoretičara i praktičara, državnih politika u mnogim zemljama, ali i najšire javnosti. Više je razloga takvome stanju, a različiti su i uzroci bavljenja, pa i promišljanja toga socijalnog kompleksa.

Na globalnoj se razini osjeća kriza različitih dometa, tokova i posljedica modernizacije, prevlasti industrijskih i postindustrijskih modela i obrazaca, rastućih ekoloških problema i izazova, stihijskog i nekontroliranog širenja gradova i različitih megapolitskih tvorevina, a sve je to dovelo u pitanje dominantne razvojne paradigme suvremenoga svijeta.

Premda mnogi od tih fenomena nisu novi, posebice ugrožavanje i devastacija prirodne okolice, narušavanje odnosa humanih zajednica i prirodnog okruženja (poznato je da su i stare mediteranske civilizacije poznavale i osjećale problem, koji se primjerice još u Homerovo doba očitovao u nestanku šuma zbog prekomjernog krčenja) pa da bi se o ekologiji moglo govoriti kao o staroj temi (problemu) i novim izazovima, ipak današnje stanje upućuje na kvalitativno drugačiju i dramatičniju situaciju. Kriza je svakako daleko dublja i planetarno prisutna, a ona je velikim dijelom dovela u pitanje dominantnu paradigmu i strategiju svjetskog razvoja.

U našem kontekstu relevantna je jedna uža dimenzija (posljedica) tog odnosa. Dominirajući razvojni trendovi u znaku neograničenog industrijskog rasta, akumulacije kapitala, urbanizacije, kao neupitni obrasci akcidentalne modernizacije, doveli su do sloma staroga agrarnog društva, nazadovanja i marginalizacije pa čak i do destrukcije vjekovnih seoskih zajednica (Hahn, 1988).

Dovedena je u pitanje egzistencija mnoštva ruralnih svjetova, čime je ugrožen velik dio socijalnog i kulturnog naslijeđa mnogih društava. Mnogi ruralni prostori (i ne samo oni) potiskivani i sistematski zanemarivani tokom dužeg razvitka postali su, najblaže rečeno, razvojna periferija suvremenoga svijeta.

Međutim, dubina i rasprostranjenost krize toga svijeta dovela je u pitanje i problematizirala mnoge neosporne postulate dominirajuće razvojne paradigme, pa i do promišljanja i zahtijevanja drugačijih razvojnih obzora i usmjerenja. Premda "kopernikanski" zaokreti, kao raskid s postojećim i prijelomne točke prema nečemu drugačijem, nisu izgledni ishodi na scenarijskom planu ljudske budućnosti, a vjerojatno nisu mogući ni na socijetalnoj razini (prononsiranje radikalnih očekivanja i rezova u tokovima budućnosti kao što je, recimo, Caprino "vrijeme zaokreta", doimlje se metasisemskim, da ne kažemo i metafizičkim pleodoajeom), ipak se, i to ne samo na razini teorija i akcija "srednjega dometa", sve više zapaža jedan "svježiji" smjer razmišljanja i djelovanja koji upućuje na drugačiju, i to možda bolju budućnost rurisa, no što pokazuju aktualni trendovi i njihova mehanička projekcija na budućnost.

U velikom dijelu razvijenoga svijeta danas se značenje ruralnih prostora, ali i onoga što zovemo ruralno društvo, više ne pojavljuje samo kao pitanje razvitka, već se štoviše na njih gleda kao na pitanje opstanka. Uviđa se da tehnološki i industrijsko-urbani razvojni centri postaju višestruko ovisni o periferiji, kao što i ona ovisi od njima.

Suvremene strategije razvoja i preživljavanja to sve više uviđaju, pa stoga i uključuju različite planove i akcije obnove i oživljavanja ruralnih prostora, podrazumjevajući pritom određene tehnološke i ekonomske parametre napretka, ali i sve veće poštivanje njihovih povijesnih, sociokulturnih i ekoloških posebnosti. Usprkos velikim razlikama na svjetskom planu - ekonomskim, socijalnim i civilizacijskim, tako da se može govoriti o koegzistenciji susvjetova (Cifrić, 1996),

sve više raste svijest o potrebi jednoga novoga i pluralnoga "svjetskog ekološkog etosa", da se poslužimo izrazom spomenutog autora.

2. Ruralnost i problemi razvoja

Dosadašnji pristup bio je u znaku kontekstualiziranja ruralnog društva u globalni okvir suvremenih trendova. Nije problematiziran sam koncept ruralnoga - i njegove izvedenice i sastavnice - bilo polazeći od tradicionalnih sklopova seljaštva i poljoprivrede, autonomije i samodovoljnosti seoskih zajednica, morfologije društvenih grupa, stratifikacije i mobilnosti, migracijskih kretanja, ili, pak, od novijih pristupa koji više naglašavaju sociokulturni kontekst i ekološke karakteristike rurisa kao takvoga i njegovu sve veću integriranost, ali i značaj za šire društvo. No da bi se uopće mogao razumjeti taj promjenljivi socijalni kompleks, potrebno je analitički odrediti ono što se zove ruralnim - bilo da se govori o ruralnom društvu, ili o ruralnom prostoru, jer su do sada ravnopravno korištene obje sintagme, što nikako nije slučajno. Posebice kada je u pitanju međuodnos ruralno društvo i prostor. Brojni istraživači ruralnoga svijeta uvjerljivo to pokazuju, a to se i vidi u mnogim relevantnim definicijama i odredbama, bilo da pođemo od geografskih i ekoloških elemenata (naselje, gustoća naseljenosti), bilo od prostorno-pejsažnih karakteristika rurisa (poljoprivredne i pašnjačke površine, šume), od načina ekonomske valorizacije prostora (poljoprivreda i srodne djelatnosti), socijalne organizacije (male grupe i kolektiviteti), od načina života i kulture u najširem smislu (društvo međusobnog poznavanja, solidarnosti primarnih grupa, lokalna tradicija), ili od međuodnosa seoskih kolektiviteta i globalnog društva (autonomija i ekonomska autarkija).

U tom se krugu niže i većina definicija ruralnih entiteta. Tako jedan od najpoznatijih francuskih ruralista Henri Mendras rezimira glavne crte europskoga seljačkog društva pomoću šire lepeze obilježja i oznaka. To je, po njemu, društvo međusobnog poznavanja, ali i visokoautonomni kolektivitet u odnosu na globalni okvir. U selu centralno mjesto pripada domaćinskoj grupi (seoskoj porodici i domaćinstvu) koja ima ekonomske i potrošačke funkcije. Seljačka je ekonomija autarhična i služi za podmirenje potrebe seljačke porodice i seoskog kolektiviteta. Usput, seosko društvo putem raznih medijatora i posrednika komunicira s globalnim društvom (Mendras, 1986). Iz istoga miljea (francuskoga) potječu i neki drugi pristupi koji u prvi plan ističu prostorne oznake ruraliteta. Primjerice, B. Kayser naglašava da je ruralni prostor obilježen niskom gustoćom naseljenosti i izgrađenosti, te je stoga to prostor u kojemu dominira pejsaž poljoprivrednoga i šumskoga karaktera, dok način života u selu određuje pripadnost malom kolektivitetu i specifičan odnos prema prostoru (Kayser, 1988). P. Rambaud ovdje dodaje da je u selu odnos grupa-prostor krut i stabilan, a odnosi seoskih grupa i okoline su ograničeni. Po njemu, selo stvara osjećaj pripadnosti po podrijetlu i zavičaju (Rambaud, 1971).

Iako smo se ograničili na neka određenja iz francuske literature, i bez ulaska u njihovu širu, pomniju i sustavniju raščlambu, ipak se iz navedenoga mogu sagledati konture fenomena nazvanih ruralno društvo i prostor. Jedan od mogućih izlaza iz tog labirinta je sugestija da se seoska stvarnost shvati kao mnoštvo socio-prostornih entiteta, gdje se sastavni elementi na samosvojan način povezuju u cjelinu, te ih stoga treba analizirati na samosvojan način (Štambuk, 1991). Tome treba pridodati i jednu značajku koju akcentira dobar poznavalac ove problematike, Theodor Shanin, a to je da seljaštvo predstavlja "predindustrijski društveni entitet" koji u suvremeno društvo unosi specifične, raznovrsne i zastarjele elemente društvene strukture, proizvodnje, politike i kulture (Shanin, 1969). Ovo ističemo jer se (i) u tome krije ključ mnogih problema koje danas ima seljaštvo u suvremenim uvjetima modernoga društva.

Danas se sve više uviđa da klasični pristupi i "stare" definicije ne funkcioniraju dobro te da ih treba nadomjestiti novima. Pokazalo se da bazični kreda o homologiji društvenih grupa i klasa, područja i načina života, sve manje odgovara stvarnosti i sve se više napušta. Naravno, opasnost je da se "ruralno" zamisli i tretira samo kao poseban odjeljak (pretinac) u društvenoj morfologiji i strukturi, ali i to ne bi bio plodonosan put.

3. Ruralno društvo u heterogenom europskom mozaiku

Kako bismo izbjegli čvršću definiciju ruralnoga, poslužiti ćemo se jednom pozitivističkom enumeracijom koja govori što sve ulazi u koncept ruralnoga.

U pojam ruralnoga ulaze ruralna naselja, područja i ruralne zone, koje nužno uključuju prirodno-pejsažni ambijent, poljoprivredne površine, šume i drugo. Ali tu možemo uključiti i druge tipove naselja (manje gradove i zone drugačije namjene i profila), jer i oni mogu biti sadržajno vezani uz ruralni svijet. Gledano čisto prostorno, tako određeno područje "zauzima" i do 90% površine neke zemlje. Tome treba pridodati da se ruralni fenomeni jako razlikuju i na lokalnoj i regionalnoj razini unutar jedne zemlje, a o širim usporedbama da se i ne govori.

Problemi ruralnog razvitka i mnogobrojni socioekonomski aspekti položaja i uloge određenih slojeva ruralne populacije, posebice seljaštva, traže i diferenciranu sadržajnu i regionalnu analizu, jer su ishodišta i strukturalni problemi toga kompleksa prilično različiti u pojedinim zemljama. Ruralna Europa je vrlo šarolik mozaik, tako da i unutar same Europske zajednice kao asocijacije razvijenih zemalja postoje ogromne razlike. Između prosperitetnih seoskih regija s evidentnim socijalnim i ekonomskim prosperitetom, kao i demografskom ekspanzijom, pa do mnogobrojnih planinskih područja, izoliranih zona i nekih mediteranskih predjela obilježenih izrazitom socijalnom i demografskom regresijom, ponegdje i pravom depresijom, postoji niz prijelaznih oblika ali i situacija s ogromnim raskorakom.

Poseban su slučaj zemlje u tranziciji. Ako ih geografski ograničimo na države srednje, istočne i jugoistočne Europe, lako ćemo vidjeti da su njihovi razvojni prioriteti i problemi posve drugačiji u odnosu na zemlje s razvijenom tržišnom privredom. U europskim tranzicijskim zemljama su, naime, u fokusu društvene pažnje globalni politički i ekonomski problemi (razvoj pluralističke demokracije, privatizacija vlasništva, prijelaz sa dirigitirane, "komandne" ekonomije na tržišnu), a sama dekolektivizacija poljoprivrede i stvaranje privatne i farmerske poljoprivrede i nakon šest-sedam godina tranzicije napreduje vrlo sporo, te se i danas zapažaju prilično skromni pomaci. U njima su razvojni problemi ruralnih područja i agrarnog sektora potisnuti na samu periferiju društvenog interesa.

Ruralna područja, kako se to općenito shvaća u europskom kontekstu, prostiru se u zonama i regijama koje su raznovrsne po djelatnostima, gustoći naseljenosti, pejzažu, prirodnim karakteristikama. U ekonomskom su pogledu zastupljene različite djelatnosti: poljoprivreda, šumarstvo, zanatska poduzeća i obrti, mali i srednji industrijski pogoni te uslužne djelatnosti.

Deskriptivno određenje ruralnog svijeta neprecizno definira datost i ne otkriva sve njegove dimenzije. Ipak, ono ukazuje da se ruralni prostori protežu na približno 90% nacionalnih teritorija, i da u većini europskih zemalja, s izuzetkom onih visokourbaniziranih, u tim prostorima živi blizu 50% ukupnog stanovništva.

Tijekom stoljeća u tim je područjima dominirala poljoprivreda koja je, kao glavna djelatnost, služila za samoodržanje pripadajućega, ali i cjelokupnog stanovništva, te nudila općenito nisku materijalnu i civilizacijsku razinu. I danas je ta grana jedna od glavnih komponenti ruralne ekonomije, ali bez nekadašnje dominirajuće uloge. U Europskoj je zajednici udjel poljoprivrede u bruto proizvodu pao sa 5,5% u 1970. na ispod 3% u 90-im godinama. Slično je i sa zaposlenošću: u većini zemalja Zajednice udjel aktivnih poljoprivrednika u ukupnoj radnoj snazi je oko 5% ili ispod toga, a samo je u mediteranskim zemljama taj postotak znatno viši. Podaci na regionalnoj i specifično ruralnoj razini izgledaju drugačije, ali i tu vrijedi ranije rečeno: od 166 regija EZ-a (zajednica 12 članica) samo u njih desetak udjel poljoprivrednika je viši od 30%. Značaj i "težina" poljoprivrede, usprkos njezinim sve skromnijim brojkama i postocima u pogledu udjela u nacionalnoj privredi ili zaposlenosti, ipak se ne smanjuje u takvoj proporciji. Ona i dalje igra važnu ulogu kako na nacionalnoj razini tako još više na lokalnim i regionalnim razinama. U poljoprivredi i seoskim zonama uvijek ima "nepriznatih" poslova i djelatnosti, znatnoga radnog angažmana žena i drugih članova domaćinstava, koji ne ulazi u statistike zaposlenosti (na što upozoravaju brojne *gender studies*); u selu ima i mnogo neplaćenoga i nevidljivog rada (ali i dobiti i koristi), što sve izmiče pažnji profesionalnoga agrarnog ekonomiste. Poljoprivreda i poljoprivrednici dobivaju i nove i značajne funkcije u očuvanju ekološke ravnoteže, čuvanju i oplemenjivanju prirode i seoskog okoliša. Seljaci postaju čuvari pejzaža i vrtlari planete, a o svemu tome valja voditi računa.

Drugačiju sliku pružaju zemlje u tranziciji, jer su one gotovo sve novoindustrijalizirane zemlje koje su donedavno bile, a i danas su velikim dijelom ostale, polurazvijena agrarno-industrijska društva, s velikim ponderom seljačkoga i seoskoga stanovništva. Tako je, primjerice, udjel poljoprivrede u bruto proizvodu Albanije oko 40%, a zaposlenih u poljoprivrednom sektoru 55%; u Litvi respektivni podaci iznose 27% za doprinos poljoprivrede, a 20% je udjel poljoprivrednika u ukupnoj zaposlenosti. Slično vrijedi i za Latviju, pa i neke druge nerazvijene zemlje. Razvijenije tranzicijske zemlje, kao što su Slovenija i Češka, strukturalno su bliže razvijenima nego što pripadaju klubu tranzicijskih država (FAO, Overview..., 1996).

Očigledna je velika razlika strukturalnih značajki seoskih područja diljem Europe, a to neminovno utječe i na položaj i perspektive različitih slojeva ruralne populacije.

Sociologijska i druga istraživanja usmjerena na objašnjavanje i analizu uzroka i mehanizama velikih migracijskih kretanja i napuštanja sela, pokazuju da u seoskoj stvarnosti djeluje mnoštvo repulzivnih (push) faktora, dok se gradske sredine čine uglavnom privlačnim mjestom. Mladi seljaci ne vole težak i naporan rad u poljoprivredi, te niske zarade, a odbija ih i nizak ugled profesije poljoprivrednika. Seosko stanovništvo vidi da grad pruža mnoge socijalne i kulturne prednosti: od većih obrazovnih mogućnosti, šire lepeze radnih mjesta, veće zarade, napredovanja u poslu, bolje medicinske zaštite, obilnije "bračno" tržište, pa sve do zabavnijeg života i zanimljivije svakodnevice.

4. Novi trendovi u ruralnim područjima razvijene Europe

U ekonomski razvijenim zemljama već je duže vrijeme na djelu diverzifikacija ruralne privrede, koja (re)modelira regionalne osobine seoskog društva i prostora, ali se osjeća i na nacionalnoj razini. Poslije drugoga svjetskog rata mnoge su prerađivačke industrije i uslužne djelatnosti locirane u ruralne regije, zahvaljujući njihovim pogodnostima i poticajima državne politike. Premda takva implantacija industrije nije uvijek davala dobre rezultate, jer nije bila oslonjena na postojeću seosku socijalnu i ekonomsku strukturu, a počesto je previše favorizirala radnointenzivne grane (tekstil, obuća, konfekcija), uz povećane dnevne migracije seoske radne snage u urbana središta ipak je postupno mijenjala socijalni profil seoskog društva. U 70-im i 80-im godinama došlo je do novog trenda u mnogim seoskim sredinama, jer se razvoj i napredak seoskih područja usmjerava drugačijim putovima: dolazi do diverzifikacije seoske privrede - sve se više otvaraju manji pogoni, uslužni servisi, a nove grane i tehnološki propulzivnije djelatnosti dobivaju na zamahu. To je najviše prisutno u razvijenim dijelovima Europe - u sjevernoj Italiji, južnoj Njemačkoj, u Francuskoj, a u manjoj mjeri i drugdje.

Navedene ekonomske i tehnološke promjene prate promjene u obrascima i pravcima migracije. Velik i dramatičan odlazak iz poljoprivrede, kao i iz mnogih

seoskih regija, koji je u određenim fazama i razdobljima (50-te i 60-te godine) poprimio osobine pravoga ruralnog egzodusa, doveo je do značajne redistribucije i nagomilavanja stanovništva u velikim urbanim centrima i industrijskim središtima. Naravno, to je praćeno gubitkom na drugoj strani: dolazi do pravoga socijalnog i demografskog kolapsa seljaštva i seoskog žiteljstva, do sloma tradicionalne seoske strukture, čija je posljedica populacijsko praznjenje mnogih seoskih regija.

Obrat toga procesa postupno nastaje u 70-im godinama, kada se mijenjaju socijalne prilike i započinje obrnuti trend. U tom razdoblju, posebice u spomenutim zemljama i regijama, zapaža se začetak drugačijih migracijskih tokova, a poznata slika "push" i "pull" faktora mijenja svoja ishodišta i karakteristike. Naime, slabi privlačnost gradova, poglavito velikih industrijskih središta, koja su i sama pogodena strukturalnim i ekološkim teškoćama, a to slabi poticaje za napuštanje sela. Iznenadno se sve više uviđaju mnoge prednosti seoskog društva i manjih sredina, i one postaju poželjnije. Selo sada ima znatno povoljniju infrastrukturu, bolje je prometno povezano s bližom i daljnjom okolicom, uključujući i obližnje gradske centre, a telekomunikacije omogućuju veze s cijelim svijetom. To postaje podlogom za drugačije emigracijsko/imigracijske tokove. A oni upućuju ako ne na kraj ruralnog egzodusa a onda barem na začetak snažnijeg urbanog egzodusa, i to u pravcu prema seoskim područjima. U tome kretanju sudjeluju različite dobne, profesionalne i imovinske grupacije. Čak i seoska omladina sve manje napušta selo, a dolaze nove pridošlice. Zbog ekonomskih prednosti, u selo dolaze različite kategorije poduzetnika; imućniji slojevi, zbog prestižnih razloga: zaposleni sa "slobodnijim" radnim režimom dolaze zbog interesantnijeg života u selu, umirovljenici zbog jeftinijeg života i sl.

Selo nudi manje zagađenu sredinu, ljepši krajolik, te cijeli niz ekonomskih prednosti, kao što je jeftiniji život, niže stanarine, lakši dolazak do zemljišta za izgradnju kuće, ili još lakši način renoviranja stare djedovske ili očinske kuće. Život u selu ima i druge prednosti. Tu se više živi u "krilu prirode", a intenzivniji su i ugodniji rodbinski, susjedski i prijateljski odnosi, što govori o drugačijoj kvaliteti, pa čak i o alternativnom, drugačijem životu.

Ovaj preokret ranijih trendova i neke dimenzije doseljavanja u selo može se i empirijski dokumentirati na određenoj regionalnoj i nacionalnoj razini. Italija u 70-im bilježi veću a u kasnijim godinama nešto manju pozitivnu migracijsku bilancu i porast populacije u većini seoskih sjevernih i središnjih regija. Ostaje i dalje problem Mezzogiorna, ali i tu se progresivno smanjuje neto-migracijski saldo. U Njemačkoj se stabilizirala seoska populacija, a njezin se porast zapaža čak u najruralnijim dijelovima kao što su Bavarska i Saska. Nešto se slično zapaža i u visokourbaniziranim dijelovima Europe, u Engleskoj pa i zemljama Beneluksa. Naravno, tu je teško govoriti o selu i ruralnim regijama u klasičnom smislu, jer su to ranoindustrijalizirane i urbanizirane zemlje, a u tim gusto naseljenim i visokourbaniziranim zemljama o selu se danas sve više govori kao o "periurbanom zelenom pojasu". No i u tim zemljama zapaža se lagani porast populacije u

seoskim krajevima. Nešto detaljnija analiza migracijskih tokova selo-grad u Francuskoj otkriva i određene kvalitativne promjene u strukturi novopridošloga stanovništva u seoske zone. Poznata studija SEGESA (Bontron, 1985) otkriva da je francusko selo izgubilo 550.000 seljačkih obitelji u razdoblju 1962.-1982. godine, ali je i dobilo 620.000 novih obitelji. Zanimljiv je i socijalni profil novopridošlih obitelji: došlo je 300.000 radničkih i seljačkih, 200.000 obitelji srednjih poduzetnika i 120.000 porodica različitih zvanja i položaja. Ta, može se reći, nova struktura migranata donijela je značajne dinamičke impulse i promjene u seoske sredine, naročito u pogledu njegova pomlađivanja, ubrizgavanja svježih poduzetničkih inicijativa, a to je dovelo i do poželjne socioprofesionalne diverzifikacije u seoskom prostoru.

Treba ipak dodati da migracija i povratak u selo vrlo diferencirano zahvaćaju pojedine seoske regije. U tome svakako prednjače zone bliže urbanim centrima ili u razvijenim područjima, dok su ostale seoske regije znatno pasivnije. Na drugoj strani postoje mnoga izrazito defavorizirana područja, kao što su planinski predjeli, udaljene i prometno izolirane zone, regije s oskudnim prirodnim ili ljudskim resursima, koje i dalje karakterizira ruralno propadanje i populacijska regresija. Ne začuđuje da su stoga u Europskoj zajednici u 90-im godinama pokrenuti ambiciozni razvojni programi, kao što su MEDEF (program usmjeren na revitalizaciju mediteranskih područja) i LEADER 1 i LEADER 2 (Link between Development Action for the Rural Economy), s ambicioznim ciljevima, razrađenim mjerama i instrumentarijem potpore, pa i sredstvima. Akcent je na realizaciji programa i kombinaciji djelovanja na četiri razine - akcije su na lokalnoj i regionalnoj razini, programi imaju nacionalnu potporu, a predviđeno je usklađivanje na razini EZ-a (Bazin i Roux, 1995).

Vidljivo je da se u ruralnim prostorima Europe dešavaju značajne promjene, kojih smo svjedoci pa i sudionici. Nakon dužeg razdoblja industrijsko-urbane dominacije, socijalne zapostavljenosti i kulturne degradacije rurisa, na djelu je jedan drugačiji razvojni smjer. Grad nije više onaj koji isključivo dominira, diktira naseljsku strukturu i odnose u njoj, određuje pravce i tokove migracija. Urbana implozija sve više prerasta u urbanu eksploziju u širem seoskom prostoru, da se poslužimo poznatom sintagmom L. Mumforda, što govori i o širim civilizacijskim zaokretima, ili pak o rekompoziciji sela, čak i o renesansi sela, na što upućuje poznata istoimena knjiga B. Kaysera iz 1990. godine. Seoska je stvarnost naravno znatno složenija, ali valja istaknuti i ono što se rađa kao novum.

5. Suvremeni trendovi i stanje u zemljama u tranziciji

Onaj drugi dio Europe, koji se upravo hrve s problemima tranzicije, prolazi kroz drugačija iskušenja. Seoska stvarnost je pretežno u znaku socioekonomskog nazadovanja, iako ni urbane sredine ne prolaze mnogo bolje.

Nakon dužeg razdoblja visoke zaposlenosti i uvoza radne snage, u Europi se u 80-im i kasnijim godinama formira sve brojnija "armija" nezaposlenih. Na udaru su najviše mladi, posebno neke njihove grupe, među kojima su žene, siromašniji i niži socijalni slojevi. Među njih spada i seoska omladina. Tvrdi se, štoviše, da je nezaposlenost glavni faktor marginalizacije mladih. Posebno je loša situacija u tranzicijskim zemljama, gdje se mladi (ali ne samo oni) prvi put sreću s tim izazovom. Pored svih poznatih cikličkih, tehnoloških i drugih uzroka nezaposlenosti, u tranzicijskim su zemljama na djelu strukturalne promjene kojih se domet i dužina trajanja, pa i posljedice na mogućnosti zapošljavanja, još uvijek ne mogu predvidjeti.

Stope nezaposlenosti su u tim zemljama u velikom porastu. Tako je, primjerice, u razdoblju 1990.-1994., ta stopa u Poljskoj porasla sa 6,3 na 16%, u Bugarskoj od 1,7 na 12,4%, u Rumunjskoj sa 1,7 na 10,2%, u Mađarskoj od 3,8 na 10,4%, u Sloveniji od 4,7 na 14,4%, a u Hrvatskoj sa 9,3 na 14,7% (Yearbook of Labour Statistics, 1995). Kasnije su te stope još i povećane. Nešto je povoljnija situacija u baltičkim državama, a jedino je Češka ostala lišena tih tegoba. Eskalacija krize (opadanje razine ekonomske aktivnosti, nezaposlenost) dovela je do mnogih nepoželjnih pojava na širem socijalnom planu. Zamrla je stambena izgradnja, tako da je stambena kriza (naročito u gradovima) sve izraženija, što je utjecalo na smanjenje mogućnosti zasnivanja braka i porodice (stope nupcijaliteta su u 90-im pale u gotovo svim zemljama). Znatno je pao fertilitet, pa i ukupan natalitet, što dovodi do negativnoga prirodnog prirasta stanovništva u mnogim tranzicijskim državama. Evidentno je pala i kvaliteta života u tom dijelu Europe. Posljedice takvog stanja i tendencije osjećat će se na duži rok, a kako će se to odraziti na ruralni dio populacije, na odnose selo-grad, na migacijske tokove, trebat će analizirati u narednom razdoblju.

6. Noviji koncepti ruralnog razvoja i tranzicijski okvir

Noviji pristupi ruralnom razvoju sve naglašenije govore o potrebi integralnoga ruralnog razvoja pod kojim se razumijeva ukupan ekonomski, socijalni i kulturni napredak ruralnog prostora i zajednice, što uključuje očuvanje i unapređenje prirodnog okoliša. Ovako koncipiran razvoj još uvijek je teško ostvariv, jer se takav razvitak ne zasniva samo na maksimalizaciji ekonomskih veličina (dohotka ili profita) nego i na optimalizaciji svih prirodnih i ljudskih resursa. Nadalje, ovakav pristup implicira teritorijalni pristup, kao i multisektorski a ne više monosektorski (poljoprivreda), kakav je bio donedavno. To pruža šanse i mladima, jer to odgovara njihovim mogućnostima i preferencijama.

U pogledu strategije prostornog razvitka, integralni ruralni razvitak traži dekoncentriranu urbanizaciju cjelokupnog prostora, policentrični i disperzivan razvoj naseljske mreže, te jačanje manjih urbanih središta u seoskim regijama. To bi trebalo znatno podići kakvoću života u seoskim područjima, smanjiti utjecaj različitih neekonomskih "push"-faktora u selu koji su utjecali na mlade, pa i starije ge-

neracije, kao i na njihov odlazak iz ruralnih područja u prošlom razdoblju. Iskustva razvijenih zemalja i vitalnih seoskih regija u njima (prihvatimo li poznatu maksimu da razvijene zemlje pokazuju nerazvijenima sliku njihove budućnosti) podosta govore sama za sebe, i ono što smo već naveli u ranijoj rašlambi, moguće je primijeniti i na tranzicijske zemlje.

Upozorili bismo na posebnu važnost nekih pouka iz oblasti poljoprivrednog razvoja. One govore o važnosti određenih institucija, kao što su poljoprivredne kooperative i savjetodavni servisi, za seoski (poljoprivredni) razvoj.

U gotovo svim zemljama razvijene tržišne privrede postoje različite vrste kooperativa i razvijeni zadrugarski pokret, koji tehnološki i marketinški unapređuje proizvodnju i poslovanje farmerskih gospodarstava. Zadrugarstvo je naročito potrebno malim gospodarstvima, jer veća seljačka gospodarstva i kapitalističke farme lakše nalaze put do tržišta, lakše prate tehnološki napredak, postižu više cijene za svoje proizvode, imaju i povoljniji položaj prema bankama i tržištu kapitala. Za manja gospodarstva, a takva dominiraju u južnoj Europi i u tranzicijskim zemljama (u nekima tek nastaju), zadrugarstvo može poslužiti kao važna razvojna poluga. Zajednička nabavka i korištenje strojeva i opreme (preskupih za jednog farmera odnosno seljaka), prerada i procesiranje poljoprivrednih proizvoda, prodaja i marketing seljačkih proizvoda, štednja i kreditno poslovanje, sve su to klasične zadržne funkcije koje mogu pomoći unapređenju poljoprivrede, a seljacima u tranzicijskim zemljama (naročito u onima gdje se tek formira sitni privatni farmer) olakšati razne "porodajne" muke. U tome je značajno iskustvo Hrvatske, jer ona ima sitnoseljački sektor u poljoprivredi, a prošla je mnoge razvojne teškoće poznate poljoprivredama razvijenoga svijeta.

Nužno je naglasiti vrlo važnu ulogu poljoprivredno-savjetodavne službe, jer od transfera i diseminacije tehnoloških novina i postupaka ovisi i brži napredak seoskih regija. Ti servisi, kao što se pokazalo u razvijenim zemljama, efikasno pridonose ne samo užoj svrsi, tj. poljoprivrednom napretku, nego i ukupnoj ekonomici seoskih domaćinstava, razvoju nekih novijih djelatnosti u selu (seoski turizam), podizanju socijalne i kulturne razine seoske populacije. Važno je shvatiti i širu pouku iz iskustava dosadašnjega ruralnog razvitka u Europi: ne postoji jedan put, samo jedan pravac razvitka. Treba stimulirati i efikasna i velika poljoprivredna gospodarstva, ali ne destimulirajući male posjede. Uz mrežu vitalnih i pretežno poljoprivrednih posjeda, potrebno je održavati i mala "part-time" gospodarstva, poticati i omogućavati različite oblike pluriaktivnosti u seoskim domaćinstvima. Diverzificirana seoska privreda omogućuje zapošljavanje profesionalno, dobno i spolno različitim kategorijama, i tek se tada može govoriti o mogućnosti održavanja i modernizacije postojeće seoske strukture, pa i o njezinoj revitalizaciji.

Literatura

1. Adams, J. (1994): *The Transformation of Rural Life*. - London.
2. Barberis, Corrado (1994): *Introduzione a rurale 2000*. - Milano : F. Angeli.
3. Bazin, G. ; Roux B. (1995): Resistance to marginalization in Mediterranean rural regions. - **Sociologia Ruralis**, 33 (1995) 3/4.
4. Black, R. (1992): *Crisis and Change in Rural Europe*. - London.
5. Burtin, J. (1987): *Common Agricultural Policy and Its Reforms*. - Luxembourg.
6. Cernea, Michael M., ed. (1991): *Putting People First : Sociological Variables In Rural Development*. - Oxford : Oxford University Press, 575. - (Published for the World Bank)
7. Cifrić, Ivan (1996): Pluralni ekološki etos. - **Sociologija sela**, Zagreb, 34 (1996) 3-4: 137-153.
8. Defilippis, Josip (1993): *Obiteljska gospodarstva Hrvatske*. - Zagreb : AGM, 247.
9. FAO (1989): *WCARD - World Conference on Agrarian and Rural Development : Rural Development in Europe : 1979-1989 Ten Years of Follow-up / Varna, Bulgaria, 12-15 September 1989*. - Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 177.
10. FAO (1996): *Overview of the Socio-economic Position of Rural Women In Selected Central and Eastern European Countries*. - Rome : FAO - The Regional Office for Europe and the Women in Development Service / Sustainable Development Department, 64.
11. Gasson, Ruth (1988): *The Economics of Part-time Farming*. - Essex.
12. US Federal Agencies and Gerald Barney Associates (1980): *Global 2000 : Entering the Twenty-First Century. Report to the President*. - Washington, DC : US Government Printing Office.
13. Hahn, E. (1988): *Siedlungsoekologie : oekologische Aspekte einer neuen Stadt*. - Karlsruhe : F. Miller.
14. Hammer, Torild (1996): Consequences of unemployment in the transition from youth to adulthood in a life course perspectives. - **Youth and Society**, London, 27 (1996) 4: 450-468.
15. Kayser, B. (1988): Permanance et perversion de la ruralite. - **Etudes rurales**, Paris, (1988) 110/112.
16. Kayser, B. (1990): *La renaissance rurale*. - Paris : Armand Colin.
17. Magdalenić, Ivan ; Vranešić, Milan - Mile ; Župančić, Milan, eds. (1996): *Žumberak - baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obćetnice prvog spomena imena Žumberak*. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 323, XVI.
18. Mendras, Henri (1967): *La fin des paysans*. - Paris : Futuribles ; SEDEIS.
19. Mendras, Henri (1986): *Seljačka društva : elementi za jednu teoriju seljaštva*. - Zagreb : Globus, 310.
20. Oliveira-Rocca, Maria (1993): Hrvatska mladež u europskom kontekstu. - **Sociologija sela**, Zagreb, 31 (1993) 1-2: 65-74.
21. Puljiz, Vlado (1977): *Eksodus poljoprivrednika*. - Zagreb : Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 176.

22. Sauer, Mathias (1990): Fordist modernization of German agriculture and the future of family farms. - **Sociologia Ruralis**, 30 (1990) 3-4: 260-279.
23. Shanin, Theodor (1968): Seljaštvo kao politički faktor. - **Sociologija sela**, Zagreb, 6 (1968) 19-20: 25-42.
24. Štambuk, Maja (1991): Socijalna dinamika u seoskoj zajednici, u: **Društvene promjene u prostoru : zbornik radova**. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 105-127.
25. Tracy, Michael (1996): Država i poljoprivreda u Zapadnoj Europi : 1880-1988. - Zagreb : MATE, XIII, 384.
26. Župančić, Milan (1995): Vitalna gospodarstva i preobražaj hrvatske poljoprivrede. - **Sociologija sela**, Zagreb, 33 (1995) 1-4: 1-17.

Milan Župančić

Rural Modernization and Transition

Summary

Rural regions are in modern world going through dramatic changes, mostly characterized by regression accompanied by many difficulties of incorporation into the dominant trends of modern society. Although impacting ruris in general, such experiences are particularly present in so called countries in transition of Middle and East Europe. The same is true for Croatian rural areas, too, although their development was different than that of "classical" countires in transition. Enquiring some of the relations between the Croatian rural areas and those in other countries in transition and some of their respective peculiarities, make the framework of this article.

Key words: rural sociology, rural development, modernization, transition

Received on: 15th of December, 1998

Milan Župančić

La modernisation du milieu rural et la transition

Résumé

Dans le monde contemporain, les régions rurales passent par des changements dramatiques ayant surtout un caractère de régression accompagnée de nombreuses difficultés d'intégration aux tendances dominantes de la société moderne. Ces expériences touchent généralement le milieu rural, mais elles sont fortement présentes dans les pays dits en transition de l'Europe centrale et de l'Est. Ce qui précède est également valable pour le milieu rural croate, bien qu'il ait eu des mouvements de développement différents par rapport aux pays en transition "classiques". La recherche de liens et de spécificités entre le milieu rural croate et d'autres pays en transition est l'une des bases des problèmes traités dans cet article.

Mots clés: sociologie rurale, développement rural, modernisation du milieu rural, transition